

Mansholt, Landscape in Perspective

Pi Mansholt, Landscape in Perspective

spectief

**bureau
europa**

Tegen de achtergrond van de actuele hervorming van het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, onder druk van de verdere liberalisering van het mondiale handelsklimaat, de uitbreiding van de Europese Unie in oostelijke richting en de milieudoelstelling van de EU, wijdt Bureau Europa een tentoonstelling aan de landbouw als onderlegger voor de inrichting en vormgeving van het Nederlandse landschap na 1945.

Als gids dient het levensverhaal van Sicco Mansholt (1908–1995), boer in de Wieringermeerpolder (1938–1945), minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening in zes naoorlogse kabinetten (1945–1958), eerste Eurocommissaris voor Landbouw (1958–1973) en kort Voorzitter Europese Commissie (1972–1973).

De tentoonstelling beoogt inzicht te geven in de veranderende verhouding tussen landbouw en landschap en een achtergrond te schetsen bij de actuele dilemma's van het Europese landbouwbeleid. Onder andere: de Zuiderzeepolders als ideaal landbouwgebied; het herstel van verwoest landschap na WO II; de modernisering van het platteland onder invloed van mechanisatie en schaalvergroting en de toenemende invloed van recreatie en natuurbeheer of de verhouding tussen verbrede en industriële landbouw.

Hoe wordt er binnen de intensieve, industriële landbouw gekeken naar problemen op het gebied van ecologische diversiteit, milieuoverlast en dierenwelzijn? Welke bijdrage kan de kleinschalige, lokale landbouw daarnaast leveren aan het voeden van een steeds groeiende wereldbevolking?

Het leven van Mansholt biedt een historisch perspectief op deze actuele thema's: immers als minister van Landbouw en als een van de founding fathers van de EEG – de voorloper van de EU – beantwoordde hij de roep om voedsel met agrarische industrialisatie, om op latere leeftijd geconfronteerd te worden met de negatieve sociale en ecologische gevolgen van zijn beleid. De combinatie van foto's en kaarten laat zien hoe de rationalisering van de landbouw zich openbaarde in het Nederlandse landschap. Het vele audiovisuele materiaal geeft een overzicht van de wijze waarop de landbouw in de loop der tijd is gerepresenteerd.

Saskia van Stein
Artistiek directeur Bureau Europa

Set against the background of reforms to the current European Common Agricultural Policy, pressure from the further liberalization of the global trade environment, the enlargement of the EU eastwards, and the environmental objective of the EU, Bureau Europe is devoting an exhibition to agriculture as the blueprint for the organisation and design of the Dutch landscape since 1945.

The exhibition is informed by the life and work of Sicco Mansholt (1908–1995), a farmer in the Wieringermeerpolder (1938–1945), Minister of Agriculture, Fisheries and Food in six post-war cabinets (1945–1958), the first European Commissioner for Agriculture (1958–1973), and briefly the President of the European Commission (1972–1973).

The exhibition provides an insight into the changing relationship between agriculture and the landscape and outlines the background to current dilemmas of European agricultural policy. This includes: the Zuiderzeepolders as ideal agriculture, restoring devastated landscape after World War II, the modernisation of the country under the influence of mechanisation and economies of scale, the increasing influence of recreation and nature, and the relationship between multifunctional and industrial agriculture.

How does intensive, industrial agriculture see problems in the field of ecological diversity, environmental pollution, and animal welfare? What contribution can small-scale, local agriculture make to feeding a growing world population?

The life of Mansholt provides an historical perspective on the current issues: after all, as Minister of Agriculture and one of the founding fathers of the EEC – the precursor of the EU – he answered the call for more food by introducing agricultural industrialisation, only later in life to face the negative social and environmental consequences of his policies. The combination of photographs and maps shows how this rationalisation of agriculture revealed itself in the Dutch countryside. The wealth of audio-visual material provides an overview of the ways in which agriculture has been represented over the years.

Saskia van Stein
Artistic Director Bureau Europa

Land uit Zee

Land from Sea

In 1938 betrekt Sicco Mansholt samen met zijn vrouw Henny de boerderij Fletum in de Wieringermeerpolder.

Het winnen van landbouwgrond en verhogen van de nationale (graan)productie zijn de voornaamste redenen tot inpoldering van de Zuiderzee. Na een proefpolder bij Andijk, wordt de Wieringermeer als eerste drooggelegd. Zowel in omvang als organisatie is de inpoldering uniek. In plaats van de drooggelegde grond direct te verkopen, neemt de staat verantwoordelijkheid voor de waterhuishouding, het gereedmaken van de grond voor landbouw en de selectie van de nieuwe bewoners. De boeren betalen een oplopende pacht som en krijgen deskundige begeleiding, zodat zij niet in financiële problemen geraken. De grote, rechthoekige kavels van de nieuwe polder zijn geschikt voor de toepassing van moderne landbouwmachines in tegenstelling tot de versnipperde, kleine en veelhoekige kavels van het bestaande cultuurlandschap.

Aanvankelijk verbouwt Mansholt tarwe, haver, suikerbieten en kool en brengt dag en nacht door op de tractor. Daarnaast is hij actief in de politiek en groeit hij uit tot woordvoerder van de sociaaldemocraten in de polder. Tijdens de oorlog speelt Mansholt een belangrijke rol in het verzet. Op zijn boerderij worden 14 onderduikers ondergebracht en illegaal falloze voedselpakketten samengesteld. Ook zorgt hij voor dekladingen om gedropete wapens te kunnen vervoeren.

Waarschijnlijk om meer droppings te voorkomen, wordt de Wieringermeer in 1945 onder water gezet door de bezetter. Na de drooglegging vertrekt Mansholt naar Den Haag om zich voor de landelijke politiek in te zetten en wordt boerderij Fletum beheerd door een zetbaas.

1. Land uit Zee

1. Land from Sea

In 1938, Sicco Mansholt moves to Fletum, a farm in Wieringermeerpolder, with his wife, Henny.

Increasing farmland and expanding national (corn) production are the main reasons for the reclamation of the Zuiderzee. After a pilot polder in Andijk, the Wieringermeer is the first lake to be drained. The size and organisation of the reclamation is unique. Instead of immediately selling the reclaimed land, the state takes responsibility for water management, preparing the land for agriculture, and selecting new residents. Farmers are faced with rising rents and seek expert advice to avoid financial problems. The large, rectangular plots of the new polder are suitable for the application of modern agricultural machinery, in contrast to the fragmented, small, and polygonal plots of the existing landscape.

Initially, Mansholt grows wheat, oats, sugar beet, and cabbage, working on the tractor day and night. He is active in politics and emerges as the representative for the Social Democrats in the polder. During the war, Mansholt plays an important role in the resistance. His farm accommodates 14 people in hiding and houses countless illegal food packages. He also provides cover loads to transport dumped weapons.

In 1945, The Wieringermeer is put under water by the occupying forces, probably to avoid allied drops of weapons and assistance. After the reclamation, Mansholt leaves for The Hague to get involved with national politics, and a manager takes care of Fletum farm.

Sicco Mansholt en zijn vrouw in de Wieringermeer, 1950/Sicco Mansholt and his wife in the Wieringermeer, 1950
Sem Presser/MAI

Sicco Mansholt op zijn boerderij in de Wieringermeer, 1950/Sicco Mansholt on his farm in the Wieringermeer, 1950
Sem Presser/MAI

“Teveel scheve hoeken voor de machine bewerking van de grond”

“Too many oblique corners for the mechanized cultivation of the earth”

De Wieringermeer na de drooglegging in 1930 / The Wieringermeer after the land reclamation in 1930
Archief/Archive Sticco Mansholt/IISG

De Wieringermeer voor de ontginning van de grond / The Wieringermeer before the cultivation of the ground
Archief/Archive Sticco Mansholt/IISG

Eiland van Vertrouwen

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog is een deel van het Nederlandse cultuurlandschap verwoest door oorlogshandelingen of inundaties (het onder water zetten). De omvang van de veestapel is sterk ingekrompen en veel landbouwmaterieel onbruikbaar geraakt. Dankzij een doelgericht landbouwbeleid is de productie in 1950 weer op het vooroorlogse niveau.

Als de eerste minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening grijpt Mansholt het herstel aan om vernieuwingen in de landbouw door te voeren, om zo de voedselproductie te verhogen en de export van landbouwproducten te bevorderen. Zijn ervaring in de Wieringermeerpolder heeft hem ervan overtuigd dat kleine, inefficiënte boeren op den duur niet kunnen overleven. Tegelijkertijd is hij geen voorstander van harde saneringen.

Een schoolvoorbeeld voor deze vernieuwing is het eiland Walcheren dat in de oorlog werd verwoest door bombardementen en de inundatie in oktober 1944. Als onderdeel van de herstelwerkzaamheden werken stedenbouwers, cultuurtechnici en landschapsdeskundigen samen aan een herinrichtingsplan. Hierin worden niet alleen verstriperde kavels samengevoegd en landbouwbedrijven vergroot, maar ook gebieden gereserveerd voor recreatie en behoud van het landschap. Om het vergroten van de bedrijven mogelijk te maken, verhuizen 118 boeren naar de Noordoostpolder.

Een grote rol bij herstel en vernieuwing speelt de Marshallhulp, waarvan niet alleen Nederland profiteert, maar ook andere door de oorlog getroffen landen. De hulp bevordert de import uit de Verenigde Staten en brengt Europese samenwerking dichterbij. Het eerste schip uit de VS vervoert onder andere graan en landbouwmachines. Op zijn reizen naar Noord-Amerika, begin jaren '50, vindt Mansholt steun voor een gemeenschappelijke aanpak van de landbouw in Europa, hoewel die vooralsnog op zich zal laten wachten.

2. Eiland van Vertrouwen

2. Island of Faith

Island of Faith

At the end of World War II, parts of the Dutch rural landscape were ravaged by war or inundations (planned flooding). Livestock numbers were considerably reduced and much of the agricultural equipment had been rendered unusable. Thanks to a targeted agricultural policy, by 1950, production is back to pre-war levels.

As the first minister of Agriculture, Fisheries and Food, Mansholt uses this period of agricultural modernisation to implement innovations in agriculture. The aim is to achieve increases in food production and promote the export of agricultural products. His experience in the Wieringermeerpolder convinces him that small, inefficient farmers cannot survive in the long run. At the same time, he is not in favour of aggressive redevelopment.

A prime example of this modernisation is the island of Walcheren, which was destroyed by bombing and flooding in October 1944. As part of the restoration work, city planners, agricultural engineers, and landscape experts work together on a redevelopment plan. Fragmented plots are consolidated and the number of farming businesses increased, but areas are also set aside for recreation and landscape conservation. To enable increasing the number businesses, 118 farmers are moved to the Noordoostpolder.

Marshall aid plays a major role in the modernisation, from which not only the Netherlands benefits, but also other war-damaged countries. The aid promotes imports from the United States and brings European cooperation closer. Cargo on the first ship from the U.S. includes grain and agricultural machinery. On his trips to North America in the early '50s, Mansholt finds support for a common approach to agriculture in Europe, but, for the time being, that will have to wait.

Demonstratie in Amsterdam waarin 'meer vlees' wordt gevraagd, 1948/Demonstration in Amsterdam in which 'more meat' is being demanded, 1948

Mansholt brengt een bezoek aan een Noord-Amerikaans slachthuis, 1953/Mansholt pays a visit to a North-American abattoir, 1953

Verwoest landschap bij Westkapelle aan het einde van de Tweede Wereldoorlog/Devastated landscape near Westkapelle at the end of World War II
Cas Oorthuys/Nederlands Fotomuseum

De inondatie van Walcheren/The inundation of Walcheren
Cas Oorthuys/Nederlands Fotomuseum

**“noot meer
h o n g e r”**

**“no more
h u n g e r”**

Van Oud naar Nieuw

De modernisering van de landbouw blijft niet beperkt tot de tijdens de oorlog getroffen gebieden. Om de gewenste vernieuwing van de sector tot stand te brengen en om de boeren van een redelijk bestaan te verzekeren zijn schaalvergroting en mechanisatie ook elders onvermijdelijk. Door middel van ruilverkavelingen wordt een groot deel van het bestaande cultuurlandschap opnieuw vormgegeven. Kavels worden vergroot en samengevoegd, de grond- en waterhuishouding verbeterd. Ook komen er nieuwe wegen en worden boerderijen verplaatst. De cultuurhistorische en de natuurwaarden van het landschap worden hierbij niet altijd in acht genomen.

Ingrijpend én toonaangevend is de ruilverkaveling in het door armoede geteisterde Land van Maas en Waal. Hier veranderen de 'lege' drassige en 's zomers droge komgronden tussen de rivieren in een nieuw, rationeel landschap. Op regelmatige afstand worden langs kaarsrechte wegen nieuwe boerderijen gebouwd ter vervanging van de oude, vaak vervallen gebouwen langs de dijken en in de dorpen. De boeren krijgen deskundige begeleiding bij het opzetten van het nieuwe bedrijf en de moderne productiewijze om terugval naar oude patronen te voorkomen. Ook voor de boerinnen komt er een voorlichtingsprogramma, 'de streekverbetering'. De integrale aanpak krijgt veel aandacht; Koningin Juliana bezoekt het gebied in 1956.

Vanaf 1958 werkt Mansholt als eerste eurocommissaris voor Landbouw aan een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in Europa. Het voornaamste doel is het creëren van een gezamenlijke markt, waardoor beperkingen ten aanzien van de nationale in- en export de groei van de productie niet langer belemmeren. Door middel van garantieprijzen worden boeren verzekerd van hun afzet. De toename van de landbouwproductie is succesvol, zozeer zelfs dat die spoedig de vraag overtreft. Er ontstaan grote overschotten.

From Old to New

The modernisation of agriculture is not limited to areas affected during the war. Achieving the desired renewal of the sector, and ensuring farmers a fair living, inevitably leads to enlargement and mechanisation elsewhere. Through land consolidation, a large part of the existing cultivated landscape is redesigned. Plots are enlarged and merged, soil and water management improved. New roads are planned, and farms are relocated. The cultural-historical and natural features of the landscape are not always respected.

The consolidation of holdings in the poverty-stricken Land van Maas en Waal is dramatic and prominent. The 'empty', marshy, and summer-dry backlands between the rivers are transformed into a new, rational landscape. At regular intervals along straight roads, new farms are built to replace the old and often dilapidated buildings along the dikes and in the villages. The farmers receive expert guidance in setting up new companies and using modern production methods to avoid relapsing into old patterns. For female farmers, there is an awareness program, 'de streekverbetering' (The Region Improved). The integral approach attracts a lot of attention, with Queen Juliana visiting the area in 1956.

From 1958, Mansholt works as the first European Commissioner for Agriculture to establish a Common Agricultural Policy in Europe. The main objective is to create a common market through which production is increased by removing restrictions on national imports and exports. Through guaranteed prices, farmers are assured of their sales. The increase in agricultural production is so successful that it soon exceeds demand. This generates large surpluses.

3. Van Oud naar Nieuw From Old to New

Eurocommissaris Mansholt op bezoek bij John F. Kennedy, 1963

Mansholt op de bondsdag van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond, 1962/Mansholt on the yearly congress of the Dutch Christian Farmers and Horticulturists, 1962

Verladen van kool. Ruitervakeling Geesmerambacht, 1968/Shipping cabbage. Land consolidation Geesmerambacht, 1968
Fotoarchief/Photo archive Dienst Landelijk Gebied

“Mechanisatie
kent geen
nostalgie”

Astalleermachine. Ruitervakeling Geesmerambacht, 1968/Paving machine. Land consolidation Geesmerambacht, 1968
Fotoarchief/Photo archive Dienst Landelijk Gebied

“Mechanisation
knows no
nostalgia”

Alles Wisselt

Aan het eind van de jaren zestig wordt de keerzijde van het grootschalige landbouwbeleid zichtbaar, ondanks de toegenomen economische betekenis van de Nederlandse landbouw. Er komt een tegenbeweging op gang die aandacht vraagt voor het verdwijnen van natuur en voor de aantasting van het milieu door het gebruik van kunstmest en pesticides. De ruilverkaveling staat ter discussie. De bestaande wet- en regelgeving blijken niet in staat om de belangen van natuur- en landschapsbescherming, recreatie, cultuurhistorie en milieu voldoende te behartigen bij de transformatie van gebieden. De landbouw verliest geleidelijk haar dominante positie op het platteland en legt het af tegen stedelijke belangen. Met de totstandkoming van de Landinrichtingswet in 1985 wordt het tijdperk van de ruilverkavelingen definitief afgesloten.

Om de overproductie in de landbouw tegen te gaan, stelt de Europese Commissie in een memorandum onder andere voor de agrarische bedrijvigheid in tien jaar te halveren. Het voorstel leidt tot veel weerstand onder boeren die er in 1971 in Brussel tegen demonstreren. Sicco Mansholt fungeert als kop van Jut en zijn evenbeeld wordt door de demonstranten meerdere malen symbolisch opgehangen.

In de laatste jaren van zijn werkzame leven wordt Mansholts toon radicaler. Onder invloed van het rapport van de Club van Rome, *De grenzen aan de groei* (1972), loopt zijn vooruitgangsgeloof een deuk op en wordt hij sceptischer over de ontwikkeling van de techniek. Hij erkent de tekortkomingen van het landbouwbeleid dat tot een grote aantasting van het milieu leidt. Ook hekelt hij het falen van de politiek om de productieoverschotten aan te pakken.

Ondanks deze kritische terugblik heeft Mansholt een hoofdrol gespeeld bij de modernisering van de landbouw in Nederland na de Tweede Wereldoorlog en een grote bijdrage geleverd aan de politieke eenwording van het verdeelde Europa.

Everything Changes

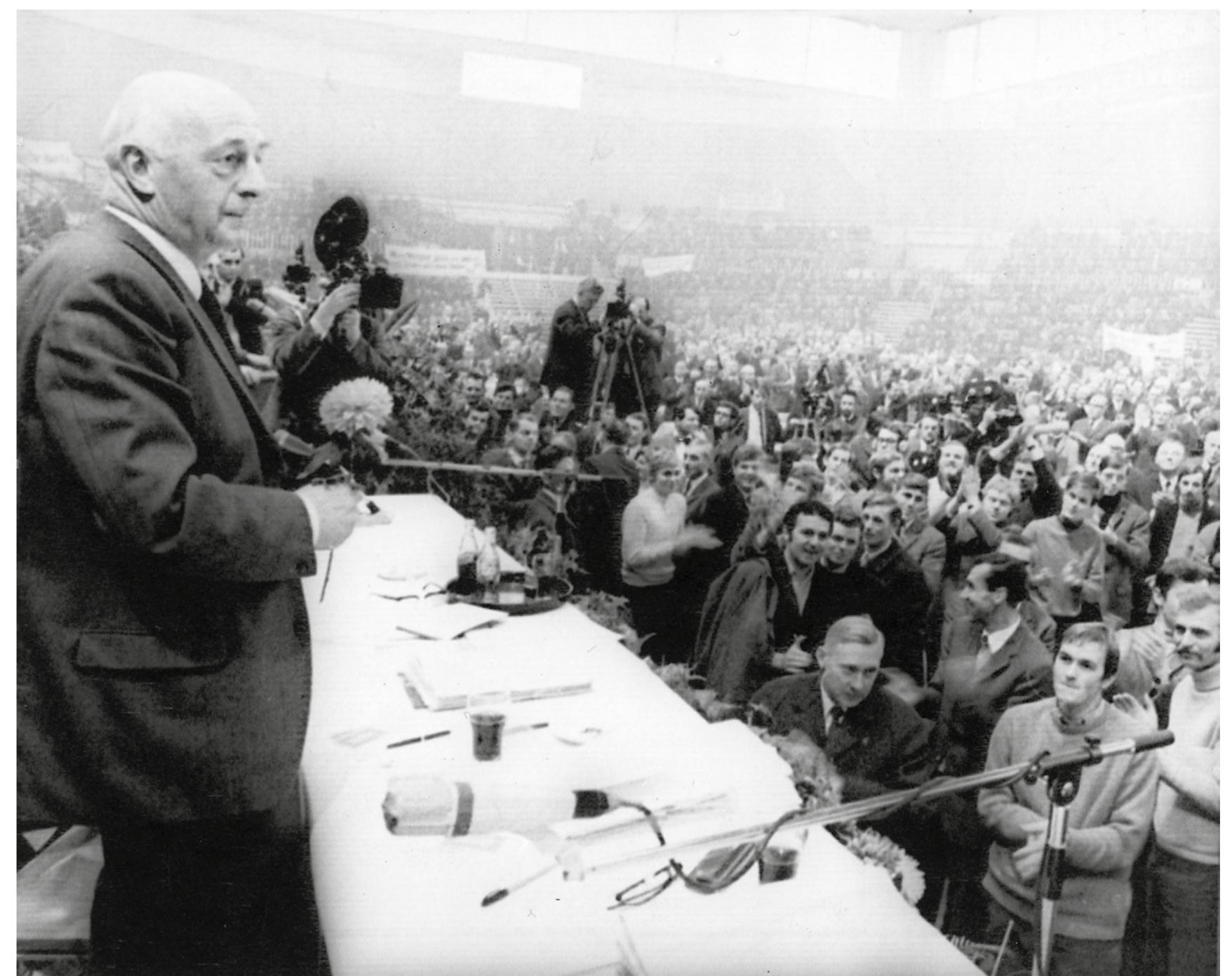
At the end of the sixties, the downside of large-scale agricultural policy becomes apparent despite Dutch agriculture's increased economic importance. A counter movement draws attention to the disappearing nature and the environmental degradation caused by fertilisers and pesticides. Land consolidation becomes a subject of debate. The transformation of areas means existing laws and regulations appear unable to represent the interests of nature and landscape protection, recreation, cultural history, and the environment. As it competes against urban interests, agriculture gradually loses its dominant position in the countryside. With the eventual establishment of the Land Use Act in 1985, the era of land consolidation comes to an end.

To counter overproduction in agriculture, the European Commission proposes, in a memorandum, to halve agricultural activity within ten years. The proposal generates a lot of resistance among farmers, who demonstrate in Brussels in 1971. Sicco Mansholt is the scapegoat, and he is symbolically hanged several times by protesters.

In the twilight of his working career, Mansholt adopts a radical tone. Influenced by the Club of Rome report, *The Limits to Growth* (1972), his belief in progress takes a dent, and he becomes more sceptical about technological development. He acknowledges the shortcomings of the agricultural policy, which has led to large-scale environmental degradation. He also criticises the politicians' failure to address production surpluses.

Despite this critical assessment, Mansholt played a key role in the post-war modernisation of Dutch agriculture and made a major contribution to the political unification of a divided Europe.

4. Alles Wisselt 4. Everything Changes

Mansholt vaart weg met zijn gezin/Mansholt sails away with his family

National Archief/Spoorweg Photo/UPI/fotograaf onbekend/photographer unknown

De uitdijende stad en het arme platteland bij Eindhoven, 1968/1969/The expanding city and the poor countryside around Eindhoven, 1968/1969
Marten Coppen, Nederlands Fotomuseum

“niet meer óf natuur
óf recreatie
óf
landbouw
óf
b e b o u w i n g
maar én
éń”

Pad naar een toekomstig recreatiegebied. Ruilverkaveling Geesmerambacht, 1966/Path to a future recreation area. Land consolidation
Fotoarchief/Photo archive Dienst Landelijk Gebied

“no more or nature
or recreation or
agriculture
or
b u i l d i n g
but and and”

Nieuw landschap in de film
Peter Veer

Toen de sociaaldemocraat Sicco Mansholt op 24 juni 1945 minister van Landbouw en Voedselvoorziening (LenV)¹ werd, moest de Nederlandse regering de ‘kringloop van het leven’ van het door oorlogsschade zwaar verminkte land weer op gang brengen. In het proces om de landbouwproductie te verhogen, lijkt minister Mansholt de hoofdpersoon. Maar het echte werk werd niet uitgevoerd in politiek Den Haag maar op het platteland door de vele boeren, boerinnen en landarbeiders. Om de vernieuwing in gang te zetten, stimuleerde het ministerie de landbouwsector op tal van manieren. Ruilverkavelingen zorgden voor de optimale inrichting van het landschap. In landbouwcoöperaties konden boeren gezamenlijk kostbare landbouwwerktuigen aankopen zoals trekkers, geld lenen voor investeringen voor bijvoorbeeld de bouw van nieuwe stallen en de afzet efficiënt laten verlopen via de veilingen. De resultaten van landbouwkundig onderzoek kwamen door de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst en het eigen landbouwonderwijs op de boerderijen terecht. Voor het verspreiden van de vernieuwende ideeën gebruikte het ministerie onder andere films.

Film was tijdens de Wederopbouw het medium om nieuwe inzichten te verspreiden in de samenleving. Het ministerie van LenV beschikte over een eigen filmdistributiedienst en gaf regelmatig filmcatalogi uit. De oudste catalogus is uit 1948 en de laatste uit 1984. De films waren bedoeld voor vertoningen door landbouwvoorlichters met een 16 mm projector onder eenvoudige omstandigheden. In 1954 waren er 3.000 vertoningen met 250.000 toeschouwers.² Waarschijnlijk ging het om dorpshuizen, achterzalen van cafés of de kantines van plaatselijke landbouwscholen. De totale collectie films bestaat uit ongeveer 530 landbouwvoorlichtingsfilms waarvan bij benadering 185 in opdracht van het ministerie zelf zijn gemaakt. De films worden nu bewaard in het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum.³ Wat waren het voor films en wat laten zij zien van de wijze waarop het landbouwbeleid onder Mansholt de inrichting en vormgeving van het Nederlandse landschap na 1945 heeft bepaald?

De films werden gemaakt in de periode dat de Hollandse documentaireschool wereldwijd naam maakte. Bert Haanstra (1919–1997) en Herman van der Horst (1910–1976) waren de meest bekende vertegenwoordigers. Hun werk kenmerkt zich door producties waarin de visie van de maker, ‘de handtekening’, duidelijk herkenbaar is.⁴ De Nederlandse cineasten zagen zichzelf als een kunstenaar en wilden de werkelijkheid ‘betrappen’. Dit grijpt terug op de uitgangspunten van de Filmliga, een avant-garde vereniging actief in de jaren 1927–1933 van de vorige eeuw. De belangrijkste stijlkenmerken van de Filmliga en Hollandse documentaire school zijn:⁵

Onderwerpen van de films komen uit het dagelijks leven. Wat getoond wordt speelde zich in de

The New Landscape in Film
Peter Veer

When the Social Democrat Sicco Mansholt became Minister of Agriculture and Food¹ on 24 June 1945, the Dutch government had to revive the land’s ‘life cycle’ after it was severely devastated during the war. Minister Mansholt emerged as the main protagonist for increasing agricultural production. However, the real work wasn’t executed by politicians in The Hague, but by the many farming families and farm workers in the countryside. In order to begin modernisation, the ministry stimulated the agricultural sector in many ways. Land consolidation led to the optimal design of the landscape. Farmers in agricultural cooperatives could collectively purchase costly agricultural machinery such as tractors, borrow money for investments such as the construction of new stables, and sales were efficiently dealt with via auctions. The results of agricultural research came from the National Agricultural Board and its own agricultural education on farms. One of the ways the ministry disseminated innovative ideas was through film.

During *de Wederopbouw* (The Reconstruction), film became the medium for disseminating new insights to society. The Ministry of Agriculture and Food had its own film distribution service and regularly published film catalogues. The oldest catalogue is from 1948, and the last one was published in 1984. Agricultural officers intended the films for screening under basic conditions with a 16 mm projector. In 1954, there were 3,000 screenings with 250,000 viewers,² presumably in village halls, pubs or the canteens of local agricultural schools. The total collection of films currently consists of approximately 530 agricultural information films, of which about 185 were commissioned by the ministry. The films are now preserved in the Dutch Institute for Sound and Vision in Hilversum.³ What kind of films were they, and what do they reveal about the way in which agricultural policy under Mansholt determined how Dutch landscape was arranged and organised after 1945?

The films were made during a period in which the Dutch documentary school became a worldwide name. Bert Haanstra (1919–1997) and Herman van der Horst (1910–1976) were its most famous representatives. Their work is characterised by films in which the vision of its creator, ‘the signature’, is clearly recognisable.⁴ The Dutch filmmakers saw themselves as artists and wanted to ‘capture’ reality. This goes back to the principles of the Filmliga, an avant-garde association active from 1927 until 1933. The main stylistic features of the Filmliga and Dutch documentary school were:⁵

Topics are taken from everyday life. What is shown is what happened in front of the lens;
Through the use of unusual angles (frog and bird perspective) and documenting moving objects, the imagery was clearly inspired by the avant-garde of the USSR. They also refer to 17th century

werkelijkheid voor de lens af;

In de beeldvoering laten de cineasten zich inspireren door de USSR avant garde door het gebruik van bijzondere camerastandpunten (kikvors- en vogelperspectief) en opnames van bewegende objecten. Zij verwijzen ook aan de 17e eeuwse Hollandse schilderkunst. De schoonheid en de kracht van natuur staat regelmatig in contrast met de moderne techniek;

In de montage is een belangrijke rol weggelegd voor 'filmrijm', overeenkomst in vormen in het beeld voor en na het montagepunt;

Personages zijn vaak trotse arbeiders of ambachtsmannen met nadruk op fysieke arbeid. Ze zijn 'metaforisch' en representeren een klasse, ambacht of andere groep in de samenleving. Het zijn geen mensen van vlees en bloed en maken geen psychologische ontwikkeling door.

Deze artistieke vormkenmerken zijn terug te vinden in de meeste landbouwvoorlichtingsfilms. Maar de landbouwkundigen en voorlichters van LenV wilden tijdens de Wederopbouw de boeren en boerinnen meer bieden dan een 'avondje uit met film' in het dorpshuis. Zij wilden de 'achtergebleven' en arme plattelandsbewoners klaarstellen voor een nieuw leven in de wereldwijd concurrerende agrarische sector. De sociaaleconomische en culturele verschillen tussen de 'boerendstand' en de bewoners van de stad zouden door voorlichting en onderwijs verkleind moeten worden. Deze instructie- en emancipatiedoelen pasten bij de visie van de Schotse cineast John Grierson (1898–1972), die vond dat de wereld voor de gewone mensen te ingewikkeld was geworden. De filmmaker had volgens hem de taak inzicht te bieden in maatschappelijke kwesties. En films zouden daarmee een uitgesproken burgerschap-vormend karakter moeten hebben. De meeste films in de LenV collectie voldoen aan deze visie.

De drie films uit de collectie die getoond worden in de tentoonstelling, hebben uitdrukkelijk het opnieuw inrichten van het landschap als onderwerp.

Eiland van vertrouwen (1950)

Eiland van vertrouwen maakt in de aftiteling geen melding van auteur noch van een opdrachtgever. Onderzoek wees uit dat de film gemaakt is door John Ferno, het pseudoniem van John Fernhout (1913–1987). Hij begon zijn filmcarrière als assistent van Joris Ivens. Samen legden zij bijvoorbeeld de Spaanse Burgeroorlog (1936–1939) en de Chinees-Japanse oorlog (1937–1945) vast.

De film is te vinden in het overzicht van de producties medegefincierd met budget van het Marshallplan.⁶ Het verhaal gaat niet alleen over de inundatie van Walcheren maar ook over het reddens van de bevolking en het vee, het dichten van de dijken en de eerste herstelmaatregelen. De film vertelt ook over de ruimtelijke ingrepen in het landschap om Walcheren geschikt te maken om weer, wat in de film heet De tuin van Holland, te zijn.⁷ Naast het ruilen en vergroten van de kavelen en het verbeteren van de waterhuishouding,

Dutch painting. The beauty and power of nature is often contrasted with modern technology; Relational editing plays an important role; echoing image forms before and after the edit; The characters are often proud workers or craftsmen, and physical labour is emphasised. They are 'metaphorical' and represent a class, craft or other group in society. They are not people of flesh and blood, and they are not portrayed through psychological development.

These stylistic features can be found in most agricultural information films. During de Wederopbouw, agriculturalists and Ministry of Agriculture and Food officers wanted to offer farmers more than a film night in the village. They wanted the 'backward' and rural poor to prepare for a new life in the globally competitive agricultural sector. The socio-economic and cultural differences between the 'peasantry' and city inhabitants were to be minimised through information and education. These instruction and empowerment targets follow to the vision of the Scottish filmmaker John Grierson (1898–1972), who believed the world of ordinary people had become too complicated. He believed it was the filmmaker's task to create an awareness of social issues. Films should have an outspoken position in relation to the forming of citizenship. Most of the films in the Ministry of Agriculture and Food's collection fulfil this vision.

The three films from the collection that are featured in this exhibition have explicitly taken the redesigning the landscape as their subject.

Island of Faith (1950)

The film Island of Faith neither credits an author nor a client. Research shows the film was made by John Ferno, the pseudonym of John Fernhout (1913–1987), who started his film career as an assistant to Joris Ivens. Together, they documented the Spanish Civil War (1936–1939) and the Sino-Japanese War (1937–1945).

Island of Faith can be found in a summary of productions co-financed with aid from the Marshall Plan.⁸ The story is not just about the inundation of Walcheren, it also concerns the rescue of people and cattle, the closing of the dikes, and the first recovery measures. The film also reports on the spatial interventions to restore the landscape of Walcheren, which it refers to as 'The Garden of Holland'.⁹ Alongside trade, the expansion of land plots, and improving water management, attention was also paid to the opening of new farm roads, the landscape, and nature. Alongside these physical interventions, extensive agricultural training gave farmers plenty of guidance to run their new companies as efficiently as possible. The renovation of Walcheren was completed in 1958.⁸

Island of Faith depicts, without commentary, the changes in the physical environment as both desirable and necessary to tame hostile nature and to produce enough food for society's future. In Island of Faith, the farmers' contribution in taking

was er aandacht voor de ontsluiting door nieuwe landbouwwegen en landschap en natuur. Er werd niet alleen fysiek ingegrepen. De boeren werden door de landbouwvoorlichting intensief begeleid en van tal van adviezen voorzien om hun vernieuwde bedrijf zo efficiënt mogelijk te werken. De herinrichting van Walcheren werd in 1958 afgesloten.⁸

In Eiland van vertrouwen worden de ingrepen in de fysieke omgeving zonder commentaar als wenselijk en noodzakelijk gezien om de vijandige natuur te temmen en om voldoende voedsel voor de toekomstige samenleving te kunnen produceren. De bijdrage die boeren leveren aan het verzorgen van het landschap komt in Eiland van vertrouwen slechts een enkele keer zijdelings aan bod als de jonge boer Jan Maljaars een boom plant. Waarschijnlijk had de film als doel om aan een groot publiek te laten zien wat er met de Marshall-gelden gebeurde.

Van oud naar nieuw (1957)

In de LenV collectie is Van oud naar nieuw de eerste film over ruilverkaveling waarvoor het ministerie van LenV zelf de opdracht tot productie gaf.

De titelsequentie bestaat uit luchtopnames van een rationeel verkaveld landschap. Draaiboek en regie zijn van Allan Penning (1888–1957) en NV Multifilm in Haarlem is de producent. Allan Penning werd vlak na de Tweede Wereldoorlog lid van de Nederlandse Werkgemeenschap voor Filmproductie (NWF). De Werkgemeenschap kwam voort uit de Landelijke Film- en Fotoreportagedienst die tijdens de bezetting binnen het verzet het dagelijks leven en de oorlogsterrein vastlegde. De directeur van Multifilm, E.J. Verschueren, was één van de oprichters van de NWF. Multifilm had zich in de jaren 30 gespecialiseerd in wetenschappelijke, medische en voorlichtingsfilms in de traditie van de Filmliga. De NWF maakte onder andere gebruik van de faciliteiten van Multifilm. De NWF zag zichzelf als een collectief waarin samenwerken voorop stond. Dit paste in de Doorbraak, een brederestroming in Nederland in de tijd van de wederopbouw. Leden van de Doorbraak streefden naar een maatschappelijke inrichting van Nederland gebaseerd op samenwerking en niet op een verdeling in de traditionele zuilen. De Werkgemeenschap werd in 1947 wegens interne spanningen tussen de leden opgeheven.⁹

In de film Van oud naar nieuw wordt bij alle fysieke ingrepen aangegeven dat ze een grote aanslag betekenen. Waarop die aanslag gepleegd wordt, wordt niet benoemd. Wel dat ze wenselijk en noodzakelijk zijn om de werkvreugde en opbrengst uit het bedrijf voor de individuele boer en het gezin te vergroten. De bijdrage aan de voedselproductie komt niet aan bod. In Van oud naar nieuw is het verzorgen van het landschap een duidelijk genoemde taak van de hoofdrolspeler, boer Van den Akker. Het zorgen voor de natuur komt, net als in Eiland van vertrouwen in deze film niet voor.

care of the landscape is once briefly touched upon, when the young farmer Jan Maljaars plants a tree. The film was probably made to communicate, to a large audience, how the aid from the Marshall Plan was used.

From Old to New (1957)

In the Ministry of Agriculture and Food collection, From Old to New was the first film that the ministry commissioned to address the subject of land consolidation.

The title sequence comprises aerial shots of a rational, parcelled landscape. Script and direction were by Allan Penning (1888–1957) and NV Multifilm in Haarlem was the producer. Just after the Second World War, Allan Penning became a member of the Dutch Cooperative for Film Production (NWF). The cooperative came out of the National Film and Reportage Photography Service, which, during the occupation, captured the daily life, and the terror of war, within the resistance. The Director of Multifilm, E.J. Verschueren, was one of the founders of the NWF. In the 1930s, Multifilm specialised in scientific, medical, and educational films in the tradition of the Filmliga. The NWF also made use of Multifilm's facilities. The NWF saw itself as a collective in which cooperation was paramount. This was during de Doorbraak (the Breakthrough), a broader movement in the Netherlands during the reconstruction. Members of de Doorbraak sought a social reorganisation of the Netherlands based on cooperation and not on distribution along the old traditional lines. The cooperative disbanded in 1947 due to internal tensions between its members.⁹

In the film From Old To New (1957), all the physical interventions that were happening were represented as an onslaught. The aim of the onslaught is never mentioned. However, such interventions were desirable and necessary to increase job satisfaction and business income, both for the individual farmer and the family. Their contribution to food production is not portrayed. In From old to new, the preservation of the landscape is the clearly specified role of its main protagonist, farmer Jack Van den Akker. As in Island of Faith, the preservation of nature is not depicted.

Everything Changes (1982)

This film¹⁰ was commissioned in the post-Mansholt era by the Land Development Department of the Ministry of Agriculture and Fisheries. The Land Development Department was renamed the Culture Technical Services after the law was amended in 1985. The film was directed by Juan Goudsmit (1938) and produced by Carillon Producers BV, who, at the time, were located in Amsterdam.

In the 1970's, urban culture became dominant in the rural areas of the Netherlands too. The end of the Earth's ecological carrying capacity became apparent. The problem solving power of de Wederopbouw policy was finished.¹¹ The National Agri-

Alles Wisselt (1982)

Deze film¹⁰ is gemaakt in de 'post Mansholt periode' in opdracht van de Landinrichtingsdienst van het Ministerie van Landbouw en Visserij. De Landinrichtingsdienst was de nieuwe naam van de Cultuurtechnische Dienst na de wijziging van de wet in 1985. De film is gemaakt onder regie van Juan Goudsmit (1938) en geproduceerd door Carillon Producers BV destijds gevestigd in Amsterdam.

In Nederland werd rond de jaren zeventig van de vorige eeuw ook in het landelijk gebied de stedelijke cultuur dominant. Het einde van het ecologisch draagvlak van de aarde kwam in zicht. Het probleemoplossend vermogen van het 'Wederopbouwbeleid' was ten einde.¹¹ De Rikslandbouwvoorlichtingsdienst bestond niet meer, ruilverkaveling werd landinrichting. Wat bleef er van over in het denken en voelen over het landelijk gebied op de boerderijen en in de stad?

Ook in Alles wisselt draagt een mannelijke commentaarstem het verhaal van de film. In het landelijk gebied wordt niet alleen geboerd maar er moet veel meer gebeuren zoals wonen, werken, verkeer, recreatie, natuur. Alles Wisselt laat mooie beelden van het landschap in verschillende streken van Nederland zien met zeldzame planten, kampeerterreinen, wandelaars, schaatsers, fietsers èn van het boerenbestaan. Het goed omgaan en verdelen van de schaarse ruimte in het kleine Nederland is de boodschap. In de film doet een sequentie verslag van een stemming over wat blijkt de ruilverkaveling Waterland te zijn. De ruilverkaveling wordt aangenomen.

In Alles wisselt staan natuur en landschap in conflict met de landbouw. Hoewel erkend wordt dat de landbouw voedsel produceert, wordt de natuur- en recreatiewaarde van het landschap groter geacht dan die van de landbouw. De film is doordrenkt met de zorg voor en bezorgdheid over natuur en landschap. De bezorgdheid wordt vooral geuit door de natuurbeschermers en de recreanten. De zorg voor het boerenland ligt op de schouders van de agrariër maar wie het beheer in de natuur- en recreatiegebieden uitvoert, komt niet ter sprake.

De drie historische landbouwvoorlichtingsfilms laten de grote invloed zien van het Mansholts beleid op de landbouw, het landschap en het leven in het landelijk gebied in Nederland. De films laten zien dat alleen met het 'rigoureus op de schop nemen' van een gebied door het graven van nieuwe waterlopen, de aanleg van wegen, de bouw van boerderijen en (in Alles wisselt) het ontwikkelen van 'nieuwe natuur' het landschap geschikt gemaakt kan worden voor de steeds veranderende maatschappelijke vraag.

De rol die de agrarische ondernemers spelen met hun bedrijf in het landelijk gebied en daarmee bij het onderhoud van het landschap neemt sterk af. Toch beslaat Nederland 'buiten de bebouwde kom'

cultural Agency no longer existed, and land consolidation became land planning. What was left, on the farms and in the city, of the thinking and feelings about the rural area?

In Everything Changes, a male voiceover narrates the story of the film. Rural areas are farmed, but much more needs to happen: housing, employment, transport, recreation, nature. Everything Changes depicts striking images of the landscape in different regions of the Netherlands, rare plants, campgrounds, walkers, skaters, cyclists, and peasant life. The film's message relates to the proper handling and distribution of the scarcity of space in a country as small as the Netherlands. In the film, one sequence reports on a vote for what appears to be the consolidation of land in Waterland, which results in its adoption.

In Everything changes, nature and the landscape are in conflict with agriculture. Although it is recognised that agriculture produces food, the natural and recreational value of the landscape is considered greater than that of agriculture. The film is full of care and concern for nature and landscape, which is mainly expressed by conservationists and recreational users of the landscape. Care of the farmland lies squarely on the shoulders of the farmer, but those who carry out the management of nature and recreation are not alluded to.

These three historical agricultural information films show the massive influence of Mansholt's policies on agriculture, the countryside, and life in rural parts of the Netherlands. The films show that only through rigorous transformation – excavating new water, the construction of roads and farms, and (as in Everything Changes) developing 'new nature' – can the landscape suitably be used for ever-changing social demand.

The role agricultural entrepreneur businesses play in the agricultural area, and therefore in the maintenance of the rural landscape, has decreased significantly. However, the land outside of built-up areas in the Netherlands occupies more than 60% of the landmass, most of which is agricultural. The future challenge for urbanised society in the Netherlands is much broader than simply dealing with 'wild nature'. I look forward to a film that raises the discussion on how we can ensure care for what Mansholt called 'the whole globe': a healthy global agricultural sector in an inviting and sustainably managed landscape.

meer dan 60% van het oppervlak waarvan het merendeel bestaat uit landbouwgrond. De toekomstige opgave van de verstedelijkte Nederlandse samenleving is veel breder dan alleen het omgaan met 'de wilde natuur'. Ik kijk uit naar een film die de discussie opgang brengt over de wijze waarop we zorg kunnen dragen voor wat Mansholt 'de hele bol' noemde: een gezonde en wereldomvattende landbouwsector in een aantrekkelijk en duurzaam beheerd landschap.

¹ Het ministerie heeft in de loop van de decennia verschillende namen gehad. In 1945 heette het Landbouw en Voedselvoorziening, later Landbouw en Visserij en in de laatste periode van haar bestaan Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. In dit stuk gebruik ik de afkorting LenV. In 2010 werd het ministerie opgeheven en de taken ondergebracht bij het departement van Economische Zaken.

² B. Hogenkamp, "To advance agriculture. Agricultural films in France, the Netherlands and Spain." (Baarn: Kasteel Groeneveld, 2009).

³ De collectie historische landbouwvoorlichtingsfilms is het onderwerp van het onderzoek 'Bewogen landschap' aan de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Meer informatie, kijk op: <http://www.uva.nl/contact/medewerkers/item/p.m.veer.html?f=veer>

⁴ B. Hogenkamp, *De documentaire film 1945–1965*. (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2003): 10.

⁵ B. Hogenkamp, *De documentaire film 1920–1940*. (Utrecht: Stichting Film en Wetenschap, 1988): 48.

⁶ R. en Rommer, R. Dingemans, *Nederland en het Marshall-plan, Een bronnenoverzicht en filmografie (1947–1953)* (Den Haag: Algemeen Rijksarchief, 1997).

⁷ Rik de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw* (Waageningen: Blauwdruk, 1997).

⁸ G. Andela, *Kneedbaar landschap, Kneedbaar volk* (Bussum: Thoth, 2000).

⁹ Hogenkamp 2003: 35.

¹⁰ ALLES WISSELT, dir. Juan Goudsmit, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 1982.

¹¹ J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500–2000* (Boom, 2008)

operation with the Dutch Institute for Sound and Vision. For more information, visit: <http://www.uva.nl/contact/medewerkers/item/p.m.veer.html?f=veer>

⁴ B. Hogenkamp, *De documentaire film 1945–1965*. (Rotterdam: 010 Publishers, 2003): 10.

⁵ B. Hogenkamp, *De documentaire film 1920–1940*. (Utrecht: Stichting Film en Wetenschap, 1988): 48.

⁶ R. en Rommer, R. Dingemans, *Nederland en het Marshall-plan, Een bronnenoverzicht en filmografie (1947–1953)* (The Hague: National Archives, 1997). 1997).

⁷ Rik de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw* (Waageningen: Blauwdruk, 1997).

⁸ G. Andela, *Ductile landscape, Ductile people* (Bussum: Thoth, 2000).

⁹ Hogenkamp 2003: 35.

¹⁰ ALLES WISSELT, dir. Juan Goudsmit, Dutch Institute for Sound and Vision, 1982.

¹¹ J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500–2000* (Boom, 2008)

5. Multifunctional Agriculture

5. Verbreded landbouw

Verbrede landbouw kleinschalige gemengde functies

Verbrede landbouw is een vorm van landbouwbedrijfsvoering waarin nevenactiviteiten een grote rol spelen. Door vergaande schaalvergroting en specialisatie is de concurrentie in de agrarische sector de afgelopen decennia gegroeid. Vooral kleinere bedrijven houden zich naast voedselproductie ook bezig met nevenactiviteiten als recreatie, zorg, educatie, kinderopvang, natuurbeheer, de verkoop van (streek)producten in boerderijwinkels, teelt van alternatieve (oer) gewassen of het opwekken van bio-energie als bron van alternatieve inkomsten. Van het totaal aantal landbouwbedrijven in Nederland zorgt ongeveer 1/3 voor een aanvullend inkomen via verbreded landbouw (CBS, 2010).

Door de diverse activiteiten in de verbreded landbouw komen steeds meer burgers bij boerenbedrijven, waardoor de burger meer kennis krijgt van de agrarische sector. Een maatschappelijke herwaardering voor het lokaal (zelf)geproduceerde, gecombineerd met de verdere toename van vrije tijd, vertaalt zich in een grotere betrokkenheid en zorg voor de (culturele) identiteit van het landschappelijk gebied in zijn geheel.

Niet alleen betekenisvolle vrijetijdsbesteding en bewust 'puur' willen eten spelen een rol. Ook het organisatorische vermogen van de zelfredzame burger is toegenomen. Zo is men beter geïnformeerd over (mondiale) ongelijke verdeling van voedsel. Men beseft bijvoorbeeld dat in de westerse wereld 1/3 van het voedsel wordt weggooid. Toenemende maatschappelijke zorgen over de grenzen van genetische manipulatie, de schadelijke gevolgen van voedselmobiliteit, de bijensterfte, economisering van de voedselketen of misbruik van het marktmonopolie door bedrijven als Monsanto, maakt dat men zich beter en lokaal organiseert. Zelfoogstakkers, open source websites en ford combineren een hands-on mentaliteit met technologische innovatie.

Multifunctional Agriculture Small-Scale Mixed-Use

Multifunctional agriculture is a form of farming operations in which secondary activities play a major role. Through extensive enlargement and specialisation, competition in the agricultural sector has grown in recent decades. Besides food, smaller companies are also engaged in activities such as recreation, health care, education, childcare, nature, retailing (local) products in farm shops, cultivating alternative (primitive) crops or generating bio-energy as a source of alternative income. Of the total number of farms in the Netherlands, about a third create additional income through multifunctional agriculture (CBS, 2010).

Citizens are increasingly visiting farms because of the various activities of multifunctional agriculture, thus improving their knowledge of the agricultural sector. A social revaluation of the locally (self) produced, combined with the increase in leisure time, translates into a greater involvement and concern for the (cultural) identity of the landscaped area as a whole.

It is not only meaningful leisure activities and the will for 'pure' foods that plays a role; the organisational capacity of self-reliant citizens has also increased. People are better informed on the uneven (global) distribution of food. For example, in the western world it is recognized that a third of food is thrown away. It is the growing public concern about the limits of genetic modification, the harmful effects of food mobility, bee mortality, economisation of the food chain or the misuse of market monopolies by companies such as Monsanto that informs people's willingness to organise themselves better and locally. Self-harvest fields, open-source websites, and forums combine a hands-on approach with technological innovation.

“De wereld
is een hele
boei”

“The world
is a whole
sphere”

Productlandschappen Efficiënte rationele agrarische Landschappen

De laatste jaren verdwijnen er in Nederland gemiddeld 4 agrarische bedrijven per dag. In 2012 telde Nederland bijna 69 duizend land- en tuinbouwbedrijven. Sinds 2000 is dat aantal met 29 procent afgenomen, maar de totale oppervlakte landbouwgrond is met slechts 7 procent afgenomen. De bestaande intensieve veeteelt wordt groter, er wordt niet op het platteland geboerd maar in megastallen of op agro-industrieparken. Aansluiting op de bestaande infrastructuur en stedelijke gebieden is van belang voor de ligging van dit soort bedrijven maar door zaken als milieu- en bodemvervuiling, geurhinder, gezondheids- en brandrisico's is de plaatsing ook precair. Dierenwelzijn, maar ook inbedding in het landschap en de vormgeving van dergelijke bedrijven staan hoog op de agenda. Toch is het imago van, en de publieke opinie over de intensieve veeteelt negatief.

Door mondiale demografische groei is er een toenemende voedselvraag. Nederland is – na de VS – de 2e exporteur van vlees, melk, eieren en 18% van onze totale export is landbouwgerelateerd. Slechts 4% van het marktaandeel voedsel is biologisch geproduceerd. De bestaande prijs- en productieafspraken zijn op langere termijn niet meer te legitimeren.

Technologische innovatie maakt vergaande optimalisatie en schaalvergroting mogelijk: schadelijke stoffen (fosfaat, ammoniak, methaan) kunnen worden opgevangen en hergebruikt, water- en energiekosten worden gesloten, drones worden ingezet voor GPS precisiebemesting, zaden worden veredeld, grond wordt verder verrijkt, de dieren worden door genetische manipulatie en door gebruik van bijvoorbeeld melkrobots, productiever.

De kern van het toekomstige Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid zal een verschuiving van productiegeoriënteerde subsidie, naar een subsidie die ecologische kwaliteit en diversiteit honoreert behelzen. De nadruk komt daarmee meer op de wijze van produceren en zorgdragen voor het landschappelijke. In het krachtenveld van economische efficiëntie en vraag enerzijds en de bijkomende zorg voor het landschap anderzijds, is er een nieuwe rol voor het boerenbedrijf bijgekomen. De ruimtelijke transformatie van landelijke gebieden is een nieuwe opgave. Bovendien spelen zaken als waterretentie, verzilting en krimp, samen met een terugtrekkende overheid mee, zodat het agrarisch bedrijf zichzelf moet heruivinden.

Production Landscapes Efficient, Rational Agricultural Landscapes

In recent years, an average of four farms per day disappear in The Netherlands with almost 69 thousand agricultural and horticultural businesses closing in 2012. Since 2000, the number of farms has decreased by 29 per cent, and yet the total agricultural area decreased by only 7 per cent. Intensive farming is increasing, but instead of using the countryside it is in massive farming sheds or agro-industrial parks. Connection to existing infrastructure and urban areas is important for situating these types of companies; however, issues such as health and fire hazards, environmental, soil, and odour pollution means placement is also precarious. Animal welfare, embedding in the landscape, and the design of such companies are high on the agenda, and yet the image and public opinion of intensive farming tends to be negative.

With global population growth comes increasing food demand. After the U.S., The Netherlands is the 2nd largest exporter of meat, milk, and eggs, and 18% of its total exports are agriculture related. Only 4% of its market share is in organically produced food. Existing price and production agreements cannot be maintained for the long term.

Technological innovation enables extensive optimisation and increases of scale: harmful substances (phosphate, ammonia, methane) can be collected and recycled, water and energy cycles are closed, drones are used for GPS precision fertilisation, seeds are refined, land is further enriched, and animals are increasingly productive, for example, by means of genetic manipulation and the use of milking robots.

Central to the future European Common Agricultural Policy will be a shift from production-oriented subsidies to subsidies that honour ecological quality and diversity. The emphasis will be on the manner of production and the care of the landscape. Farms are taking on additional new roles due to the competing influences and demands of economic efficiency and additional landscape care. The spatial transformation of rural areas is a new challenge. Furthermore, issues such as water retention, salinity, and shrinkage, together with a withdrawal of government, means the farm must reinvent itself for the future.

6. Productielandschappen

6. Production Landscapes

De Sturm family uit Hamburg, Duitsland. Voedsel voor een week / The Sturm Family of Hamburg, Germany. Food for one week

Varkeling Group, Lofoten, april 2012 / Varkeling Group, Lofoten, April 2012

Foto/Photo Peter Menzel, Hungry Planet: What the World Eats

Foto/Photo Henk Wiltschut, in opdracht van het Rijksmuseum/commissioned by the Rijksmuseum

**“De 9 miljard
m e n s e n -
v r a a g”**

**“The 9 billion
p e o p l e
q u e s t i o n”**

Boerderij gezichten: Noord-Brabant/Farm views: North-Brabant
Foto/Photo Ralph Komen -

Geprinte Landbouw en gewijzigde landschappen/Agricultural Printing and Altered Landscapes
Foto/Photo Benedikt Groß

Organisch landschap in een nieuwe jas
Gerrie Andela

Wie had dat durven denken. Jarenlang verkeerde de boer bij menig stadsbewoner in diskrediet, als vervuiler en vernieler van natuur en landschap. Of werd hij geassocieerd met boterbergen, melkplassen en mestoverschotten. Dit negatieve beeld lijkt gekanteld, er klinkt weer een roep om behoud van het boerenbedrijf en het vakmanschap van de boer. We houden weer van de Nederlandse boeren. Vooral de opkomst van de landbouw binnen de stadsgrenzen plaatst de agrariër in een nieuw perspectief. Zo stelde Gerda Zijlstra, directeur van de stadslandbouworganisatie Rotterdamse Oogst kort geleden: 'We hebben boeren nodig die al generaties lang met verstand van zaken op goede grond serieuze hoeveelheden voedsel verbouwen. Boeren die aan de stad kunnen leveren. Met boerderijen waar gewoon geboerd wordt. Zonder bed-and-breakfast, high tea of boerengolf.'¹ Hier klinkt een pleidooi voor een overzichtelijke grondgebonden landbouw dicht bij de stad waar de producten bij voorkeur in de directe omgeving worden afgezet. Een rehabilitatie van het boerenbedrijf of slechts een verandering in de marge?

De 'mainstream' van de Nederlandse landbouw wordt immers bepaald door het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid in Brussel en daar wordt ingezet op een concurrerende sector, ofwel de landbouw moet een normale bedrijfstak worden. De koerswijziging leidt tot ingrijpende gevolgen. Voor het eerst gaat er de komende jaren minder geld naar de sector, hoewel die dan nog steeds 40% van de begroting opslokt. Om de productie te kunnen opvoeren verdwijnen quotaregelingen, ooit ingevoerd om overproductie te beëindigen en in de toekomst te voorkomen, en om de prijs op peil te houden. De boterbergen en melkplassen staan menigeen nog helder voor ogen, ze leidden in de jaren tachtig tot grote ophef. Het melkquotum zal op 1 januari 2015 zijn opgeheven, het quotum voor suikerbieten twee jaar later.

Explosieve groei

Voor sommige veeboeren in ons land kan dat moment niet vroeg genoeg komen. Zij spreken van een 'bevrijdingsdag', eindelijk mogen ze zoveel melk produceren als ze willen. De vraag naar melkproducten, vooral melkpoeder, stijgt immers nog steeds, zeker in China, Rusland en Nigeria. Schattingen over de te verwachten toename van de melkproductie lopen uiteen van 4% tot 20%. Sommige boeren fokken op voorhand al meer koeien en laten nieuwe stallen bijbouwen. Over mogelijke overvollige mest maken ze zich nog niet al te veel zorgen, dat probleem kan machinaal en chemisch in mestvergisters worden opgelost of door extra grond aan te kopen. Milieuorganisaties slijpen echter alvast hun messen. In Drenthe, dat volgens natuurorganisaties wordt bedreigd door een explosieve groei van de veestapel, heeft het provinciebestuur besloten, nadat het eerder 600 keer had toegestermd in het uitbreiden van veebedrijven, het verlenen van vergunningen voorlopig

Organic landscape in a new jacket
Gerrie Andela

Who would have thought it? For many years, the city dweller has discredited the farmer as a polluter and destroyer of nature and the landscape. And wasn't the farmer associated with butter mountains, milk lakes, and surplus manure? This negative image seems distorted when you consider calls for the preservation of farming and its craftsmanship. We love Dutch farmers, again! The emergence of agriculture within the city limits puts the farmer in a new perspective. To quote Gerda Zijlstra, director of the urban agriculture organisation Rotterdam Harvest, who recently said: 'we need farmers who, for generations, have had the knowledge to grow serious amounts of food on good ground. Farmers who can deliver to the city. With farms simply being farmed. Without bed-and-breakfast, high tea or farmersgolf.'¹ This sounds like a plea for a clearly land-based agriculture, close to the city, where the products are preferably distributed to the immediate vicinity. Rehabilitation of the farming industry or just a marginal change?

The mainstream of the Dutch agriculture is determined by the Common Agricultural Policy in Brussels, which placed it in the competitive sector, meaning agriculture has to behave like any other industry. The change will lead to serious consequences. For the first time, in the coming years less money will go to this sector, even though it accounts for 40% of the budget. In order to increase production, quota arrangements – originally introduced to end overproduction, avoid it in the future, and maintain low prices – were scrapped. Many still remember the controversy caused by the butter mountains and milk lakes in the 1980s. The milk quota will be abolished on 1st January 2015, as will the sugar beet quota two years later.

Explosive growth

For some cattle farmers in the Netherlands that time can't come soon enough. They speak of 'liberation' because, finally, they can produce as much milk as they want. The demand for dairy products, especially milk, is still rising, specifically in China, Russia, and Nigeria. Estimates of the increase in expected milk production range from 4% to 20%. Some farmers are already breeding more cows in advance and are building new stables. The potential excess manure doesn't cause much concern, that problem can be solved mechanically and chemically with manure digesters or through buying extra ground. However, environmental organisations are already sharpening their knives. According to conservation organisations, Drenthe is threatened by explosive livestock growth. After it had previously agreed to allow farms to expand, the provincial government provisionally decided to suspend licensing due to the expected 600% increase in harmful ammonia.

Farmers with fewer opportunities are concerned about abandoning the milk quota. They will have to unite in cooperatives to absorb price fluctua-

op te schorten vanwege de verwachte stijging van schadelijke ammoniak.

Minder kansrijke boeren zien het loslaten van het melkquotum met zorg tegemoet. Zij zullen zich moeten verenigen in coöperaties om prijsschommelingen op te vangen en om zich te kunnen wapenen tegen de voorwaarden van grote afnemers. In Brussel wordt dit probleem erkend, er zal daarom van die kant een helpende hand worden geboden.

Andere agrariërs zullen besluiten om hier niet aan mee te doen en ervoor kiezen hun bedrijf om te zetten in een multifunctionele onderneming door aanvullende activiteiten te beginnen op het gebied van zorg, recreatie of wellness, zoals veel collega's voor hen hebben gedaan. Of ze beëindigen hun bedrijf, vaak ook omdat er geen opvolger is. De bijbehorende gronden zullen overgaan in handen van de blijvers die daarmee hun beoogde expansie kunnen doorvoeren.

Om mestproblemen en de wisselende prijzen van soja en maïs, die behalve voor veevoeder ook voor biobrandstof worden gebruikt, te omzeilen, klinken er ook initiatieven om de grondgebonden landbouw te versterken. Het Centrum voor Landbouw en Milieu, de motor achter deze gedachte, stelt dat een dergelijk bedrijf zijn eigen ruwvoer produceert, alle mest afzet op het eigen bedrijf of in de nabije omgeving en zo mogelijk de koeien in de wei laat grazen. Hierbij zou een maximum productie per hectare van zowel melk als maïs moeten gelden. Met deze nieuwe gemengde bedrijfsvoering, die vooral gunstig is voor boeren met veel grond, zou de landelijke melkproductie met 10% kunnen toenemen. Maar ook deze optie ligt onder vuur. Zo stelt de Groningse hoogleraar financieel management, Jeltsje van der Meer-Kooistra: 'Verdere intensivering is een slechte ontwikkeling. Als voedsel voor de dieren komen er monoculturen van grasland en maïsvelden in plaats van bloemrijke weilanden. Dat is een verarming van het landschap en het gaat ook ten koste van de weidevogels.'²

Een bedreigde soort

Hoe de ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw zich na 1 januari 2015 ook zullen voltrekken, een ding is zeker, de dynamiek zal sterk toenemen waarvan de gevolgen zich ongetwijfeld in het landschap zullen aftekenen. Kleinschalige natuurvriendelijke biologische bedrijven, met hun specifieke regelgeving voor productie en voedselkwaliteit, waar de stadsbewoner zijn groente-pakket voor de komende week kan afhalen of er een dag of wat logeren en waar koeien, jongvee of schapen en geiten in de wei grazen, zullen worden afgewisseld met grootschalige, gerobotiseerde bedrijven met stallen en schuren waarvan de afmetingen die van het erf overtreffen. Een deel daarvan zal eveneens grondgebonden, extensief zijn, bij andere overheerst het intensieve karakter, zoals bij de pluimvee – en varkenshouders. Daarnaast zijn er talrijke multifunctionele

tions and be able to guard against the requirements of major customers. This problem is recognised in Brussels, therefore they will offer a helping hand.

Other farmers will decide not to do this and will develop their businesses into multi-purpose companies by starting additional activities in the fields of health care, recreation and wellness, as many colleagues have already done. Or they close their business, because often there is no successor. The corresponding land will pass into the hands of those who carry on, implementing their intended expansion.

To address manure problems and the fluctuating prices of soya and maize, which apart from animal feed is also for biofuel, there are calls for initiatives to strengthen self-contained agriculture. The Centre for Agriculture and the Environment, the engine behind this idea, suggests that such a company produces its own fodder, manure should deposited on the farm or in the immediate vicinity, and, if possible, let the cows graze in the pasture. It would mean applying the maximum production per hectare of both milk and corn. With this new mixed-business model, particularly favourable to land rich farmers, the national milk production could increase by 10%. But this option is also under fire. According to Jeltsje van der Meer-Kooistra, professor of financial management at Groningen University: 'Further intensification is a bad development. Instead of flowering meadows, there are monocultures of grasslands and maize fields providing food for the animals. It is an impoverishment of the countryside that is also at the expense of grassland birds.'

An endangered species

However Dutch agriculture develops after 1 January 2015, one thing is certain, its dynamic will greatly increase and undoubtedly will be drawn in the landscape. Small-scale nature-friendly organic farms – with their specific regulations for production and food quality, where city dwellers can collect their vegetable package for the coming week can pick up or stay for the day, and where cows, cattle or sheep and goats graze in the meadow – will be interspersed with large-scale, robotized companies with stables and barns whose dimensions exceed those of the yard. Part of it will also be land-based, expansive, with an intensive nature that predominates, as with pig or poultry farms. Additionally, there are numerous multifunctional intermediate forms the farmyard can take, such as a camping or riding school. Farms that lose their function often boast a new residential use or deteriorate through long vacancy. Stables are used to temporarily store recreational boats or caravans. The question is: are farmers still agents of the landscape as Sicco Mansholt claimed in his twilight years? Frank Westerman, who has been researching the first agriculture minister of the Netherlands and later European Commissioner, even believes that farmers are 'an endangered species'. 'There are only

tussenvormen waarbij het boerenerf ook ander gebruik laat zien, zoals een camping of manege. Boerderijen die hun functie verliezen, verkneuften dikwijs door een nieuwe woonbestemming of verloederen door lange leegstand. Stallen worden gebruikt voor tijdelijke opslag van recreatieboten of caravans. De vraag is of de boeren nog wel de dragers van het landschap zijn zoals Sicco Mansholt in zijn nadagen beweerde. Frank Westerman, die zich in deze eerste landbouwmnister van Nederland en later Eurocommissaris heeft verdiept, meent zelfs dat de boer 'een bedreigde soort' is geworden: 'Er zijn er nog maar 68.000 van in Nederland. Met de kleiner wordende boerenstand wordt ook hun stem minder gehoord in Den Haag. Het groene front van natuur- en milieuorganisaties groeit daarentegen.'³ De ruimte- en kwaliteitsclaims op dat terrein, bepaald door Nederlandse en Europese regelgeving, winnen aan betekenis. Ze vormen een antwoord op de milieuschade veroorzaakt door juist de modernisering en intensivering van de landbouw, zoals de uitstoot van ammoniak en nitraat en fosfaat, de belangrijkste bestanddelen van kunstmest. Van invloed is ook de toenemende vermaatschappelijking van natuur en landschap, waarbij overigens het beeld van wat deze begrippen inhouden en weerspiegelen allerminst eenduidig is. De een denkt hierbij aan de 'nieuwe wildernis' van de Oostvaardersplassen, de ander aan het 'rustieke' landschap van de Drentse Aa.

Een structurele bijdrage om de biodiversiteit weer te herstellen, vormt de Ecologische Hoofdstructuur (1990), een samenhangend netwerk van bestaande en toekomstig te ontwikkelen natuurgebieden van samen ruim 750 hectare groot, dat in 2018 moet zijn voltooid. De inrichting gebeurt aan de hand van natuurdoeltypen die de mate van natuurlijkheid ofwel de biodiversiteit bepalen. Op Europees niveau is er een tweede netwerk van kracht, Natura 2000, waarvoor Nederland 160 gebieden heeft voorgedragen. De natuurbranche heeft, gestimuleerd door een terugtredende rijksoverheid, een sterke institutionalisering en professionalisering ondergaan. 'Groenverdielenmodellen' maken inzichtelijk hoe met natuur en landschap ook geld verdient kan worden, vooral in combinatie met recreatieve- of zorgfuncties, of met vastgoed of duurzame energie. De omzet in natuur en recreatie bedraagt jaarlijks zo'n 60 miljoen euro. Vooral het Groenfonds (1994) blijkt als bancaire instelling voor subsidies en leningen ten behoeve van groenaanleg een belangrijke speler in het veld. De ontwikkeling van de vrijheidseconomie vanaf de jaren tachtig leidde tot het begrip consumptielandschap.

Kleinschaliger zijn de ingrepen in het kader van het agrarische natuurbeheer door landbouwers. Die bestaan uit maatregelen als het niet maaien van slootkanten, het onderhoud van houtsingels, het niet of matig bemesten van gronden en het voor een bepaalde datum niet maaien van weilanden om nesten van weidevogels te sparen. Voor menig agrariër vormen deze financieel ondersteunde werkzaamheden een aantrekkelijke

68,000 in the Netherlands. As the farming community shrinks, they have less of a voice in The Hague. Meanwhile, the green front of nature and environmental organisations continues to grow.³ The land's space and quality claims, defined by Dutch and European regulations, are gaining in importance. They are a response to the environmental damage caused by the modernisation and intensification of agriculture, such as emissions of ammonia, nitrate, and phosphate – major components of fertilizer. This has been influenced by the increasing socialisation of nature and the landscape; however, the picture of what these concepts mean and reflect remains unclear. For some, it means the 'new wilderness' of the Oostvaardersplassen wetlands; for others, it's the 'rustic' landscape of the Drentse Aa.

A structural contribution to restoring biodiversity is the Ecologic Network (1990), a coherent network of existing and future developments of natural areas covering 750 hectares, due for completion in 2018. The design is based on types of nature that determine the degrees of naturalness or biodiversity. At the European level there is a second network in force, Natura 2000, for which the Netherlands has nominated 160 areas. Stimulated by the withdrawal of the government, the nature industry has undergone robust institutionalisation and professionalisation. 'Green business models' make clear how nature and landscape can create revenue, especially when combined with recreational and care functions, real estate or renewable energy. Turnover in nature and recreation is approximately €60 million annually. The Groenfonds (National Green Fund) (1994), which functions like a banking organisation providing grants and loans for green initiatives, is a major player in this field. The development of the leisure economy in the eighties led to the concept of the consumer landscape.

On a smaller scale, there are interventions by agricultural farmers in the context of agrarian nature conservation. These measures include not mowing ditch sides, maintenance of windbreaks, minimal or no soil fertilising, and not mowing pastures before a certain date to preserve the nests of grassland birds. For many agrarian farmers, these financially supported jobs provide attractive extra income. However, there are doubts over the effectiveness of biodiversity.

European agricultural policy is also paying more attention to the ecological quality of the lived environment. Higher productivity is destined to go hand in hand with the sustainable use of natural resources, and the fair development of rural areas. Farmers are required to 'go green'. Until 2016, 3% of land must be reserved for ecological use (leaving fields fallow, constructing hedgerows or field borders), after which point it shall be 5%. Additionally, at least two different crops should be cultivated, of which grasslands also count. However, the visual impact of these measures on the landscape are nothing compared to the interventions resulting from climatological require-

aanvulling op het inkomen. Over de effectiviteit voor de biodiversiteit bestaat echter twijfel.

In het Europees landbouwbeleid neemt de aandacht voor de ecologische kwaliteit van de leefomgeving eveneens toe. De hogere productiviteit dient namelijk hand in hand te gaan met een duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen en een eerlijke ontwikkeling van plattelandsgebieden. Boeren worden verplicht tot 'vergroening'. Tot 2016 moet 3% van de grond worden gereserveerd voor ecologisch gebruik (braakliggen, inrichten van houtwallen of akkerranden), daarna bedraagt het 5%. Tevens moeten er ten minste twee verschillende gewassen worden verbouwd waarbij ook grasland meetelt.

De visuele impact van deze maatregelen op het landschap vallen echter in het niet bij de ingrepen als gevolg van klimatologische eisen, zoals de ontwikkeling van alternatieve duurzame energiebronnen en de noodzaak van voldoende waterberging. Vooral in de open landschappen bepalen immense windmolens de eerste aanblik, tot ergernis van velen. Elders, vooral op de zandgronden vormen de collectieve en eigen mestvergisters, die behalve mest vaak ook andere organische afvalproducten verwerken, de nieuwe energie-opwekkers. Maar ook die roepen met hun omvangrijke bolle silo's weerstand op door hun opvallende verschijningsvorm en vooral de stank die ze uitstoten en verspreiden, zoals in de Peel in Noord-Brabant, waar de bevolking zich met hand en tand verzet tegen de oprukkende mestfabrieken. De toepassing van deze biomassa-energie zal echter sterk toenemen, ook in andere delen van Nederland.

Waterberging, noodzakelijk bij heftige wateroverlast of juist in perioden van droogte, vormt een steeds urgenter ruimtelijk vraagstuk. Oplossingen vinden plaats door in het kader van het project Ruimte voor de rivier (1995) delen van oevergebieden weer voor overloop van water toegankelijk te maken, door ooit rechtgetrokken rivieren weer gedeeltelijk te laten meanderen, zoals bij de Regge en Dinkel in Overijssel, of door de aanleg van gebieden voor zogeheten natte natuur of speciale bergingsgebieden.

Nieuwe landschappelijke dragers

De ruimtelijke veranderingen zijn legio, zowel op microniveau, op de schaal van het boerenbedrijf of de ondernemer, als op de schaal van een gebied of streek. De activiteiten, expansie en ingrepen trekken een sterke wissel op de herkenbaarheid van de talrijke cultuurlandschappen in Nederland. Dat besef leeft ook bij landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen, die er op uiteenlopende wijze op reageren. De ontwerpers van het landschapsarchitectenbureau LOLA bijvoorbeeld stellen: 'Het onderscheid tussen produc-tielandschappen voor landbouw, recreatie en natuur vervaagt. Vrije tijd is nu een belangrijker motor voor de economie dan de landbouw. (-) De uitdaging zal zijn om landschappen te ontwerpen

ments, such as the development of alternative renewable energy sources and the need for adequate water storage. In vast landscapes, wind farms are the first things you see, much to the annoyance of many. Elsewhere, especially on sandy soils, collective and private manure digesters, which also handle other organic waste products, are the new energy producers. However, their striking appearance with massive domed silos and their smell has generated resistance, as in the Peel in Noord-Brabant, where the population is fighting tooth and nail against the increase in fertiliser factories. This application of biomass energy will greatly increase in other parts of the Netherlands too.

Water retention, necessary during severe flooding or even in periods of drought, is an increasingly urgent spatial problem. Solutions are being implemented, in the context of 1995's Ruimte voor de rivier (Space for the River) policy, by making some riparian areas accessible for the overflow of water, re-meandering straightened waterways (as with the Regge and Dinkel rivers in Overijssel), or by constructing areas for wet nature and special retention zones.

New landscape agents

The spatial changes are numerous: at the micro level, on the scale of the farm or business, and also at a regional or area-wide level. These activities, expansions, and operations mean the numerous cultivated landscapes in the Netherlands are becoming less recognisable. This realisation haunts landscape architects and urban planners, who react in different ways. According to LOLA landscape architects: 'The distinction between production landscapes for agriculture, recreation, and nature is becoming increasingly vague. Leisure time is a more important driver of the economy than agriculture... The challenge will be to design landscapes as new systems for merging urbanization, economic development, nature, and food and energy production.'⁴ Given the withdrawal of government, LOLA thinks it will be difficult to achieve such coherence in the field of spatial planning in the Netherlands. However, they seem to be ignoring the dynamics of current and future agriculture. Former government adviser on landscape Ytje Feddes, sees opportunities for differentiating the landscape by again exploiting its ecological quality and characteristics. For sandy-soil areas, which lost the distinction between wet and dry, and occupied and empty due to water system regulations and redevelopment, she proposes a combination of water storage, nature areas, and water management carried out by farmers in stream valleys. The elongated valleys could be new agents of a landscape framework.⁵ With the help of a 'landscape biography', the research team from Nieuw Landschap, a temporary program designed to search for spatial strategies to transform rural areas, tries to reveal the cultural and socio-economic values hidden in the landscape in order to place current developments and initiatives into context.

als nieuwe systemen die stedelijkheid, economische ontwikkeling, natuur en productie van energie en voedsel samenvoegen.⁴ Wel zal het volgens hen moeilijk zijn om die samenhang te bereiken gelet op de terugtredende overheid op het vlak van de ruimtelijke inrichting van Nederland. Het bureau lijkt vooraansnog voorbij te gaan aan de dynamiek in de huidige en toekomstige landbouw. Voormalig riksadviseur voor het landschap Ytje Feddes ziet vooral kansen in het benutten van de ecologische kwaliteit en eigenschappen van landschappen om zo weer verschillen aan te brengen. Voor de zandgrondgebieden waar door het reguleren van het watersysteem en herinrichting het onderscheid tussen nat en droog, tussen bewoond en leeg is vervaagd, denkt ze bijvoorbeeld aan een combinatie van waterberging en natuurgebied en een waterbeheer dat door boeren in de beekdalen wordt uitgevoerd. De langgerekte dalen zouden weer de nieuwe dragers van een landschappelijk raamwerk kunnen worden.⁵ Het onderzoeksteam van Nieuw Landschap, een tijdelijk programma gericht op het zoeken naar ruimtelijke strategieën voor de transformatie van het landelijk gebied, probeert met behulp van een 'landschapsbiografie' de culturele en sociaaleconomische waarden die in een landschap schuil gaan aan het licht te brengen om daarmee de actuele ontwikkelingen en initiatieven in een context te kunnen plaatsen.

De tijd van integrale landschapsontwerpen, van blauwdrukken is voorbij: 'We zijn misschien weer terug bij af. Want is een landschap niet vanouds organisch gevormd, door de behoeften en krachten in het gebied zelf?'. Juist daarom, in het besef en kennis van die krachten, belangen en drijfveren, vroeger en nu, liggen de aanknopingspunten voor ruimtelijke oplossingen in de toekomst. De benadering vraagt een andere houding van zowel ontwerpers als bestuurders. Die zullen afstand moeten doen van het 'eigen dwingende wensdenken' en gaan samenwerken met de feitelijke landschapsmakers, de ondernemers, de boeren en alle andere grote en kleine initiatiefnemers, ofwel de cultuurdragers in een streek. In alle gevallen wordt duidelijk dat het cultuurlandschap van de 21e eeuw een wezenlijk andere aanblik zal krijgen met ruimtelijke dragers voortkomend uit de geo-morfologische structuren van gebieden, de sporen van eerdere occupatie en bovenal het nieuwe gedifferentieerde, allerminst eenduidige gebruik.

¹ Nieuwe Oogst, 2 november 2013, 32

² NRCHANDELSBLAD, 28 oktober 2013, 9

³ Nieuwe Oogst, 19-10-2013, 5

⁴ NRCHANDELSBLAD, 21 november 2013, 9

⁵ Ytje Feddes, 'Nieuwe mengverhoudingen in het landschap. Tussen nostalgie en industrie' in: L. Melis (ed), Gemengd bedrijf. De verandering in het agrarisch landschap, Rotterdam 2003, 185-190

⁶ Citaat in Peter Paul Witsen, 'De band met het landschap. NieuwLandschap zoekt vanuit culturele waarden naar perspectieven voor landelijke regio's', Blauwe Kamer, 2-2013, 37-43

The time of blueprints for the design of entire landscapes is over. 'We may be back to square one. Traditionally, isn't a landscape organically shaped by the needs and strengths of the area itself?'⁶ The awareness and knowledge of those forces, interests, and motivations, past and present, are precisely the starting points for spatial solutions in the future. This approach requires a different attitude from both designers and directors. They will have to give up their 'presumptuous wishful thinking' and start working with the actual landscape makers: entrepreneurs, farmers and all other major and minor initiatives – the carriers of a region's culture. In all cases it is clear that the culturally produced landscape of the 21st century will have a significantly different appearance, with spatial agents arising from the geo-morphological structures of regions, the traces of earlier occupation and, most importantly, new, differentiated, and anything but uniform use.

¹ Nieuwe Oogst, 2 November 2013, 32

² NRCHANDELSBLAD, 28 October 2013, 9

³ New Harvest, 19-10-2013, 5

⁴ NRCHANDELSBLAD, November 21, 2013, 9

⁵ Ytje Feddes, 'Nieuwe mengverhoudingen in het landschap. Tussen nostalgie en industrie' in: L. Melis (ed), Gemengd bedrijf. De verandering in het agrarisch landschap, Rotterdam 2003, 185-190

⁶ Peter Paul Witsen, 'De band met het landschap. NieuwLandschap zoekt vanuit culturele waarden naar perspectieven voor landelijke regio's', Blauwe Kamer, 2-2013, 37-43

Europees beleid in perspectief

Het traditionele landbouwbeleid van de Europese Unie zoals we dat sinds jaren kennen, zal op termijn verdwijnen. Onder druk van de wankelende economieën van de lidstaten is er een discussie ontstaan over hoe de financiële middelen van de EU worden besteed. Dit resulteerde erin dat 40% in plaats van ooit 70% van de totale EU begroting aan landbouw wordt besteed. De prijs- en inkomensteun is, door globalisering, ongelijkheid en markelperspectieven, niet langer te legitimeren.

De essentie van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) stelt dan ook een verschuiving voor van individueel subsidiëren naar het versterken van regionale cohesie. Daarnaast ligt de nadruk op het optimaliseren van de concurrentiekracht, duurzaamheid en innovatie, om zo de Europese economie te bevorderen.

De groeiende wereldbevolking, zo'n 9 miljard in 2050, de veranderende consumptie van plantaardige naar dierlijke producten en de toegenomen vraag naar biomassa, voorspellen aan de vraagszijde een comfortabele positie van de Europese landbouw- en voedingsmiddelensector. De Europese Commissie concentreert zich dan ook op het vinden van een nieuw evenwicht tussen marktbeleid, inkomenbeleid en plattelandsbeleid, gekoppeld aan vraagstukken rond klimaatveranderingen, energievoorziening, waterbeheer en biodiversiteit. Niet alleen de EU en de nationale overheden maar ook private partijen stellen steeds hogere eisen aan voedselveiligheid- en kwaliteit. Een maatschappelijk besef ten opzichte van milieu, natuur, landschap, dierenwelzijn en arbeidsomstandigheden, wordt gekatalyseerd door effectieve strategieën van 'shaming and blaming' door NGO's en veroorzaakt een verandering van het consumentengedrag.

De uiteindelijke afschaffing van steun zal leiden tot een daling van de grondprijzen en de eliminatie van de quotawaarden. Deze transitie vraagt om een overgangsperiode. Het incasseren van dit waardeverlies door belanghebbende partijen moet met een effectief instrumentarium en politieke visie samangaan.

Door de diversiteit in de verschillende regio's van Europa is de plattelandsontwikkeling een onderwerp vol ambiguïteiten. 70% van de landbouwondernemingen in de EU is kleiner dan vijf hectare. Dit roept vragen op over schaal, productiviteit en efficiëntie. In Nederland verdwijnen 4 boerenedrijven per dag. De bedrijven die blijven worden groter. De geleidelijke transitie van Nederland van een agrarische natie naar een diensteneconomie is ook merkbaar in de landbouwsector die zich meer richt op de export van agrarische kennis. De mondiale toenemende claims op water, land en schaarser wordende grondstoffen zoals fosfaat en essentiële micronutriënten, zijn hiervan niet los te zien. Technologische innovaties met alle bijbehorende maatschappelijk en ethische vraagstukken, zijn hiermee nog niet geadresseerd.

European Policy in Perspective

The traditional agricultural policy of the European Union as we have come to know it over the years will soon disappear. Under the influence of failing economies in certain member states, a discussion has risen on how EU funds are spent. As a result 40%, as opposed to the original 70%, of the total EU budget is spent on agriculture. Due to globalization, inequality and market perspectives, price and income support are no longer desirable.

In essence the Common Agricultural Policy (CAP) proposes a shift from individual subsidising to investing in the strengthening of regional cohesion. In addition, there is a focus on optimising competitiveness, sustainability and innovation, to ultimately boost the European economy.

The growing world population, an estimated 9 billion by 2050, a shift in consumption patterns from vegetable to animal products and the increased demand for biomass, foreshadow a comfortable position for European agriculture and food sectors. Therefor the European Commission is concentrating on finding a new balance between market policy, income policy and rural policy and linking these two issues of climate change, energy supply, water management and biodiversity. Besides the EU and national authorities, private parties are also increasingly demanding food safety and quality. Effective 'shaming and blaming' strategies by NGO's are precipitating social awareness towards the environment, nature, the landscape, animal welfare and labour conditions, and this is changing consumer behaviour.

The eventual discontinuation of subsidies will lead to a decline in land property prices and the termination of the quota values. These changes call for a transitional period. Parties of interest will have to bear these monetary losses and this should be accompanied by an effective set of instruments and a political vision.

Because of diversification in the rural development of various European regions, agricultural policy is a precarious subject. 70% of agricultural enterprises in the EU cover less than five acres. This raises questions about scale, productivity and efficiency. In The Netherlands 4 farms disappear every day and the companies that are maintained tend to become larger. The fact that The Netherlands is transitioning from an agricultural nation to a service based economy is evident also this sector, as the focus is shifting to the export of agricultural knowledge. The global increase of claims on water, land and scarce raw materials such as phosphate and essential micronutrients, are part and parcel of these developments. As are technological innovations with all the related societal and ethical problematics that are at stake.

Colofon

Curatoren: Saskia van Stein en Jules Schoonman
Tentoonstellingsontwerp: XML Architecture Research
Urbanism
Grafisch ontwerp: Simon Davies
Grafisch ontwerp assistentie: Max Senden
Productieleider: Buro Floor
Column/redactie/research: Gerrie Andela
Essay en beeldresearch: Peter Veer
Interactieve kaart: Bert Spaan, Waag Society
Video editing: Victor-Zorro
Communicatie: Margot Krijnen
Vertalingen: Jason Coburn
Realisatie: Inhout en Plan Effect systemen

Graag danken wij:

Alle betrokken bureaus: DAAD Architecten, Felixx, Lola Landschape and Architecture, van Bergen Kolpa Architecten, Studio Marco Vermeulen, Ester van der Wiel, Marnix Tavenier (en de andere ontwerpers), Sophie Krier en Henriëtte Waal, Christien Meindertsma, Studio Maarten Kolk & Guus Kusters, Benedict Groß, De Vrije Akker. Alle onderzoekers, andere en institutionele betrokkenen: van den Borne Aardappelen, Henk Wildschut, Ralph Kämänen, Peter Menzel, Luc de Groot (LTO Brussel), Anita Blom (RCE), Digna Sinke, Lammert Kooistra, Maria Austria Instituut, Beeld en Geluid, Nederlands Fotomuseum, Alfred Marks, Het Nieuwe Instituut, de Waag Society, Spaarnestad Photo, Dienst Landelijk Gebied, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Universiteit Wageningen (WUR), ZLTO Limburg, Geert Kits Nieuwenkamp, Ministerie van Buitenlandse zaken (Brussel), Herman Mertens van LLTB (Limburg) en Klaas Schotsman en Albert-Jan Kamphuis (landbouwminiaturen Club Nederland (LCN)).

Bureau Europa wordt structureel gesubsidieerd door Gemeente Maastricht en Provincie Limburg. Dit project is genereus ondersteund door het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

stimuleringsfonds creatieve industrie

Bureau Europa, platform voor architectuur ontwikkelt deze tentoonstelling in het kader van de programmalijn Landschap in Perspectief, een initiatief van Bureau Europa, Marres, Huis voor Hedendaagse Cultuur en de Provincie Limburg.

Deze tentoonstelling is de eerste inhoudelijke uiting van de samenwerking tussen Het Nieuwe Instituut en Bureau Europa waarbij het onderzoek naar de veranderende verhouding tussen landbouw en landschap, tegen de achtergrond van de actuele hervorming van het Europees Gemeenschappelijk Landbouw Beleid, centraal staat.

Het tweede deel van dit onderzoek zal in het najaar van 2014 in Het Nieuwe Instituut gestalte krijgen.

Colofon

Curators: Saskia van Stein and Jules Schoonman
Exhibition design: XML Architecture Research Urbanism
Graphic design: Simon Davies
Graphic design assistance: Max Senden
Production manager: Buro Floor
Column/edit/research: Gerrie Andela
Essay and research: Peter Veer
Interactive map: Bert Spaan, Waag Society
Video editing: Victor-Zorro
Communication: Margot Krijnen
Translations: Jason Coburn
Realization: Inhout and Plan Effect systems

Many thanks to:
The offices involved: DAAD Architecten, Felixx, Lola Landschape and Architecture, van Bergen Kolpa Architecten, Studio Marco Vermeulen, Ester van der Wiel, Marnix Tavenier (and all other designers involved in this project), Sophie Krier and Henriëtte Waal, Christien Meindertsma, Studio Maarten Kolk & Guus Kusters, Benedict Groß, De Vrije Akker. All researchers, others and institutions involved: van den Borne Aardappelen, Henk Wildschut, Ralph Kämänen, Peter Menzel, Luc de Groot (LTO Brussel), Anita Blom (RCE), Digna Sinke, Lammert Kooistra, Maria Austria Institute, The Netherlands Institute for Sound and Vision, The Netherlands Fotomuseum, Alfred Marks, The New Institute, The Waag Society, Spaarnestad Photo, The Government Service for Land and Water Management, Internationale Institute of Social History (IISG), Wageningen University (WUR), ZLTO Limburg, Geert Kits Nieuwenkamp, Ministry of Foreign Affairs (Brussels), Herman Mertens of LLTB (Limburg) and Klaas Schotsman and Albert-Jan Kamphuis (Agriculturalminiature Club Netherlands (LCN)).

Bureau Europa is structurally supported by The Municipality of Maastricht and The Province of Limburg. This project is generously supported by the Creative Industries Fund NL.

Bureau Europa, platform for architecture developed this exhibition in the framework of the Landscape in Perspective programme, an initiative of Bureau Europa, Marres, House for Contemporary Culture and the Province of Limburg.

This exhibition is the first substantive expression of the collaboration between The New Institute and Bureau Europa in which the examination of the changing relationship between agriculture and landscape, against the backdrop of the current reform of the European Common Agricultural Policy, stands central.

The second part of this research will be developed in the fall of 2014 in The New Institute.

Mansholt, Landschap
18/1–6/4/2014

Mansholt, Landscape
18/1–6/4/2014